

ANNA SIUDEM

Przystosowanie społeczne dzieci w młodszym wieku szkolnym

Social adaptation of children in early school age

Problematyka przystosowania społecznego ma charakter interdyscyplinarny i nabiera szczególnego znaczenia we współczesnych czasach, gdy jednostka jest zmuszana do nieustannego przystosowywania się do środowiska, które ciągle ulega różnorodnym przemianom.

W literaturze przedmiotu pojęcie przystosowania początkowo wiązano ściśle z funkcjonowaniem człowieka dorosłego. Terminem „przystosowanie” oznaczano „dostosowanie się do czegoś, dopasowanie się, podporządkowanie się czemuś, zgodzenie się na coś” (*Nowy słownik języka polskiego* 2003) lub stosowano zamiennie z pojęciem „adaptacja”, rozumianym jako „przystosowanie organizmów w ciągu ich rozwoju ewolucyjnego do zmiennych warunków środowiska” (Kopaliński 2003).

Niektórzy autorzy, np. Pytka (1995), odwoływali się do definicji przystosowania podanej przez MEN. Wynika z niej, iż ludzie przystosowani społecznie to osoby stosujące się do powszechnie uznawanych norm, wartości i oczekiwań. Ponadto człowiek przystosowany społecznie potrafi w prawidłowy sposób reagować na wymagania i nakazy zawarte w przypisywanych mu rolach społecznych (np. dziecka w rodzinie, ucznia w szkole, kolegi w grupie rówieśniczej czy pracownika w zakładzie pracy – czyli w rolach, które są najważniejsze z punktu widzenia organizacji, jaką jest rozwijające się społeczeństwo).

Część badaczy próbowała przenieść pojęcie „przystosowania społecznego” na grunt psychologii dziecka (m.in. Piaget 1993, Jaworowska 1986, Jackowska 1980, Lubowiecka 2000). Piaget (1993) ujmuje przystosowanie w kategoriach rozwoju inteligencji. Uważa on, że inteligencja odzwierciedla zarówno organizację, gdy wiedza jest integrowana w struktury poznawcze, jak i adaptację, gdy

dziecko przystosowuje się, aby sprostać wymaganiom i wyzwaniom ze strony otoczenia. Adaptacja zachodzi poprzez procesy asymilacji i akomodacji, które doskonala się wraz z wiekiem dziecka, a zatem im starsze dziecko, tym większa szansa dobrego przystosowania.

Inni badacze tego problemu, definiując pojęcie „dziecko przystosowane społecznie”, przyjęli następujące założenia:

1. Pojęcie „przystosowanie społeczne” odnosi się do relacji, jakie zachodzą pomiędzy jednostką a otoczeniem społecznym.

2. Przystosowanie społeczne dziecka jest związane z jego rozwojem psychicznym i nie może być rozpatrywane w oderwaniu od konkretnego wieku rozwojowego.

3. Najsilniejsze powiązania pomiędzy przystosowaniem społecznym a rozwojem psychicznym dziecka występują w przebiegu rozwoju społecznego (Lubowiecka 2000, Jaworowska 1986).

Niektórzy badacze próbowali określić poziom przystosowania społecznego na podstawie potrzeb społecznych dziecka, zachowania społecznego dziecka w grupie rówieśniczej oraz dojrzałości do pełnienia ról społecznych. Przykładowo Jackowska (1980), zajmując się badaniem dzieci w młodszym wieku szkolnym, wyodrębniła następujące kryteria przystosowania społecznego dla tej grupy wiekowej:

1. Kryteria zewnętrzne (behawioralne) odnoszące się do form zachowania się dziecka wobec grupy społecznej i jej członków oraz wobec norm i zasad uznawanych w tej grupie. Do tych kryteriów zaliczyła: dążenie dziecka do kontaktów społecznych; uznanie społeczne (popularność) osiągnięte w grupie rówieśniczej; występowanie zachowań społecznych (takich jak: inicjatywa społeczna, współdziałanie, niesienie pomocy itp.); przestrzeganie podstawowych norm uznawanych przez zespół klasowy – wypełnianie obowiązków uczniowskich; brak lub sporadycznie występujące zachowania aspołeczne, takie jak np. agresja.

2. Kryteria wewnętrzne odnoszące się do przeżyć dziecka związanych z uczestnictwem w życiu grupy społecznej. Do nich zaliczyła: zadowolenie z kontaktów społecznych nawiązywanych w grupie; zdolność do rozumienia przeżyć, uczuć członków grupy (wnikliwość społeczna, empatia); znajomość i akceptację własnej pozycji społecznej zajmowanej w grupie.

Zagadnieniem kryteriów przystosowania społecznego zajmowała się również Barbara Markowska (1980), która zwróciła uwagę na dwa podstawowe aspekty społecznego przystosowania dziecka:

- zdolność do osiągnięć dzięki pilności, wytrwałości i koncentracji,
- zdolność do bezkonfliktowych, nacechowanych altruizmem kontaktów społecznych.

Autorka określiła również typ zaburzeń przystosowania społecznego, wyrażających się bądź w postaci zachowań impulsywnych, niedostatecznie kontro-

lowanych i pełnych agresji, bądź też w postaci nadmiernie hamowanej ogólnej aktywności i reakcji lękowych.

Z powyższych rozważań wynika, że np. wyrazem dobrego przystosowania dziecka do szkoły jest umiejętność zaspokojenia na terenie tego środowiska własnych potrzeb oraz zdolność do spełnienia stawianych mu wymagań. Natomiast u dziecka źle przystosowanego mogą wystąpić zaburzenia w obrębie jednej lub obu wymienionych form regulacji stosunków ze środowiskiem szkolnym.

Reasumując dotychczasowe rozważania, należy podkreślić, iż w odniesieniu do dzieci w młodszym wieku szkolnym prawidłowe przystosowanie społeczne przejawia się w:

- potrzebie uczestnictwa w życiu formalnej grupy społecznej – klasy szkolnej,
- uznawaniu dziecka przez członków tej grupy (popularności),
- pozytywnej postawie wobec innych osób, uwarunkowanej życzliwością, tolerancją, rozumieniu przeżyć innych członków grupy,
- inicjatywie i aktywności wobec wymagań stawianych dziecku przez szkołę, rodziców,
- współdziałaniu z otoczeniem,
- braku agresywnych postaw wobec innych ludzi oraz innych zachowań antyspołecznych.

Doniosłą rolę w kształtowaniu mechanizmów przystosowania społecznego dziecka odgrywa rodzina, która spełnia podstawową funkcję w procesie socjalizacji i uspołecznienia małego dziecka. Do kształtowania się postaw i zachowań społecznych oraz do wytworzenia się u dziecka zdolności przystosowawczych do szerszego środowiska szczególnie ważne są oddziaływania rodziny w pierwszych latach jego życia. Wynika to z faktu, iż doświadczenia zdobywane przez małe dziecko w rodzinie warunkują nie tylko jego aktualne zachowanie, ale też stanowią o jego dalszym rozwoju, ukierunkowują w znacznym stopniu późniejsze zainteresowania, postawy i działalność. Dlatego aż do osiągnięcia przez człowieka dorosłości dominującą rolę przypisuje się wpływom czynników tkwiących w środowisku rodzinnym.

Już potoczne obserwacje wskazują na to, że nie wszyscy rodzice ustosunkowują się w ten sam sposób do swoich dzieci i nie każda postawa rodziców wobec dziecka jest równie wartościowa i korzystna dla jego rozwoju. W niektórych sytuacjach mówimy o „wyrodnym rodzicach”, w innych o „małpiej miłości”, przy czym każde z tych określeń charakteryzuje zupełnie odmienną postawę wobec dziecka i odmienny sposób traktowania go. Te odmiennie postawy pociągają za sobą różne następstwa.

W literaturze przedmiotu najczęściej do określenia tych form zachowania się rodziców używa się terminu „postawy rodzicielskie” (Rembowski 1986, Ziemska 1986, 2001). Najczęściej postawy wychowawcze rodziców określa się jako prawidłowe, pozytywne, czyli „zdrowe”, lub nieprawidłowe, negatywne, czyli

„chorobotwórcze”. Pozytywne postawy rodzicielskie wobec dziecka sprzyjają prawidłowemu rozwojowi jego osobowości, dobremu przystosowaniu społecznemu, a negatywne uniemożliwiają lub zniekształcają ten rozwój, np.: odtrącenie przez rodziców rodzi agresję, nieposłuszeństwo, zastraszenie, bezradność, lękliwość, stając się przyczyną nieprzystosowania w zachowaniu społecznym.

Jak wiadomo, całe zachowanie człowieka, a więc i jego przystosowywanie się do środowiska społecznego, kontrolowane jest przez system nerwowy. Stąd wielu badaczy tego problemu uważa, że typ układu nerwowego ma pewne znaczenie w procesie przystosowania się. Próbują więc znaleźć odpowiedź na pytanie: Czy posiadanie pewnych właściwości temperamentalnych ułatwia, a posiadanie innych utrudnia przystosowanie się człowieka do środowiska?

Temperament jest bowiem jedną z wielu zmiennych uczestniczących w interakcji jednostki ze środowiskiem i może wpływać na kształtowanie się osobowości jednostki, jak też na jej działanie i zachowanie. Istnieje też niezaprzeczalny związek (o charakterze interakcji) temperamentu z wczesnym rozwojem społecznym dziecka. Wielu autorów (m.in. Strelau 1998, Reykowski 1997, Kofta 1991) podkreśla również związek temperamentu z kształtowaniem się niepożądanych form zachowania oraz wpływ cech temperamentu na powstawanie określonego typu trudności wychowawczych i przystosowawczych.

METODOLOGIA BADAŃ

W niniejszej pracy badawczej skoncentrowano się głównie na określeniu różnic pomiędzy dziećmi dobrze przystosowanymi i dziećmi z trudnościami w przystosowaniu społecznym.

Opierając się na literaturze przedmiotu dotyczącej przystosowania społecznego dzieci w młodszym wieku szkolnym, sformułowano następujący problem badawczy: Czy istnieją różnice pomiędzy dziećmi dobrze przystosowanymi a dziećmi z trudnościami w przystosowaniu społecznym w zakresie:

- postaw rodzicielskich matek i ojców,
- poziomu dojrzałości społecznej,
- pozycji społecznej dziecka,
- reaktywności.

W odpowiedzi na wymieniony problem badawczy sformułowano następującą hipotezę badawczą, którą poddano weryfikacji wynikami badań uzyskanymi w ramach tej pracy: Istnieją różnice pomiędzy dziećmi dobrze przystosowanymi i dziećmi z trudnościami w przystosowaniu się w zakresie takich czynników jak:

- postawy rodzicielskie mierzone Kwestionariuszem PARI,
- poziom dojrzałości społecznej mierzony Skalą Dojrzałości Społecznej E. Dolla,
- pozycja społeczna dziecka określona na podstawie „Plebiscytu życzliwości i niechęci” J. Korczaka,

– poziom reaktywności mierzony Skalą Oceny Reaktywności Ucznia – SOR2.

Badaniami objęto 128 dzieci II klas szkoły podstawowej w wieku 8–9 lat oraz ich rodziców. Dzieci podzielono na dwie równoliczne grupy pod względem płci: 64 chłopców i 64 dziewczynek.

O wyborze takiej grupy wiekowej zadecydował fakt, że są to dzieci mające już znaczny trening społeczny w środowisku pozarodzinnym, a jednocześnie ich więź z rodziną jest jeszcze bardzo silna. Jednocześnie są to dzieci, które przeszły już trening adaptacji do sytuacji szkolnej i związane z tym trudności w I klasie szkoły podstawowej.

Do weryfikacji zmiennych użyto pięciu technik diagnostycznych. Są to powszechnie stosowane i sprawdzone narzędzia badawcze w psychologii.

Poziom przystosowania społecznego dzieci określono na podstawie wyników badania Arkuszem Zachowania się Ucznia B. Markowskiej – jest to wystandaryzowana i znormalizowana skala ocen o strukturze czynnikowej, przeznaczona do badania dzieci w wieku od 6 do 14 lat i pozwalająca na ocenę 50 cech jawnego zachowania się, dotyczących 4 aspektów definiowanych w kategoriach przystosowania społecznego:

I. Motywacja do nauki szkolnej – obejmuje te cechy zachowania się dziecka, które określają pozytywną i aktywną postawę dziecka wobec wymagań szkoły.

II. Zachowania antyspołeczne – obejmują te cechy zachowania dziecka, które wiążą się z obniżoną kontrolą własnego działania i z agresywną postawą wobec innych osób.

III. Przyhamowanie – określa cechy zachowania się dziecka związane z bierną postawą wobec innych osób oraz reakcje lękowe i obniżone samopoczucie.

IV. Uspołecznienie – obejmuje cechy określające przyjazną postawę dziecka wobec innych osób, uwarunkowaną zdolnością do „ciepłych” reakcji interpersonalnych, pełnych życzliwości i tolerancji.

Do badania postaw rodzicielskich matek użyto Kwestionariusza PARI (*Parental Attitude Research Instrument*) E. S. Schafera i R. Q. Bella – w swej pierwotnej postaci został on opracowany przez E. Schafera, a następnie kilkakrotnie zmieniany, poszerzany i wzbogacany o nowe stwierdzenia i skale. Kwestionariusz był również poddawany badaniom, które miały określić jego wartość diagnostyczną, m.in. przez M. Zuckermanna i M. Olteona. Wyniki przeprowadzonych przez nich badań potwierdziły, że Kwestionariusz PARI jest dobrą, o dużej rzetelności i diagnostyczności techniką badania postaw rodzicielskich matek.

Poziom dojrzałości społecznej (Iloraz Dojrzałości Społecznej) określono na podstawie Skali Dojrzałości Społecznej (*Vineland Social Maturity Scale*) E. Dolla – jest to wystandaryzowana i znormalizowana skala.

Pozycję społeczną dziecka w klasie określono na podstawie „Plebiscytu życzliwości i niechęci” Janusza Korczaka. Jest to metoda socjometryczna,

pozwalająca określić dwa wymiary socjometryczne: intensywność społeczną (aktywność – bierność społeczną) oraz nastawienie propulsywne i repulsywne, rozumiane jako postawy ku ludziom (prospołeczne) i postawy wrogości społecznej (Pospiszyl 1973, Brzeziński 1984).

Poziom reaktywności określono za pomocą Skali oceny reaktywności ucznia (SOR2) E. Friendsberg. Ma ona postać arkusza obserwacyjnego i służy do diagnozy reaktywności u dzieci w wieku szkoły podstawowej (Strelau 1998).

Na podstawie wyników badania Kwestionariusza Zachowania się Ucznia B. Markowskiej wyodrębniono dwie grupy dzieci:

- grupa I – dzieci dobrze przystosowane społecznie,
- grupa II – dzieci z trudnościami w przystosowaniu społecznym.

Przy wyodrębnianiu grup zastosowano kryterium zaproponowane przez autorkę kwestionariusza, tzn.:

– do grupy dzieci dobrze przystosowanych zaliczono te dzieci, które uzyskały wysokie i bardzo wysokie wyniki w czynnikach: Motywacja do nauki szkolnej i Uspołecznienie,

– do grupy dzieci z trudnościami w przystosowaniu się zaliczono te dzieci, które uzyskały niskie lub bardzo niskie wyniki w czynniku I – Motywacja do nauki szkolnej lub czynniku IV – Uspołecznienie oraz wysokie lub bardzo wysokie wyniki w czynniku II – Zachowania antyspołeczne lub w czynniku III – Przyhamowanie.

Ze względów statystycznych do obu grup przyporządkowano po 30 osób (najbardziej typowych ze względu na przyjęte kryterium).

Aby uzyskać większą klarowność prezentowanych wyników, podczas przeprowadzanej analizy nie zajmowano się grupą, która uzyskała wyniki przeciętne w kwestionariuszu.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Wyniki badań zostały opracowane przy pomocy testu istotności różnic między średnimi w porównywanych grupach badanych.

RÓŻNICE W POSTAWACH RODZIELSKICH MATEK

Jak wynika z przedstawionych w tabeli 1 danych, pomiędzy badanymi grupami istnieją statystycznie istotne różnice w 13 postawach matek.

Matki dzieci dobrze przystosowanych odznaczały się większym nasileniem (wyższe średnie) takich postaw jak: zachęcanie dziecka do wypowiedzania, zrównanie dziecka w prawach, rozwijanie aktywności, oparcie stosunków między rodzicami a dziećmi na koleżeństwie i przyjaźni. Można zatem wyciągnąć wniosek, że te postawy matek (prawidłowe wychowawczo) warunkują dobre przystosowanie społeczne ich dzieci.

Tab. 1. Różnice w postawach matek w porównywanych grupach
Differences between the compared groups with regard to mothers' attitudes

Postawy matek	Dzieci dobrze przystosowane - X	Dzieci z trudnościami w przystosowaniu - X	T	p.i.
Zachęcanie dziecka do wypowiedziania	17,43333	14,51613	3,76121	,000391
Wychowanie w zależności	13,20000	15,38710	-2,54912	,013420
Umniejszanie roli matki	12,73333	14,90323	-2,73408	,008245
Ograniczanie swobody dziecka	13,03333	15,58065	-3,73447	,000426
Sklonność do samoudręczenia	13,63333	15,87097	-3,02420	,003687
Obawa skrzywdzenia dziecka	13,20000	15,70968	-3,63327	,000588
Konflikty rodzinne	13,66667	14,22581	-,76696	,446166 n.i.
Dążenie do surowego wychowania	11,20000	11,83871	-,82359	,413491 n.i.
Irytacja (drażliwość) ze strony matki	11,46667	12,93548	-1,94432	,056629 n.i.
Ograniczanie wpływów zewnętrznych dziecka	12,26667	14,70968	-2,95634	,004470
Ubóstwianie dziecka	14,40000	15,58065	-1,69826	,094728 n.i.
Tłumienie agresji u dziecka	12,23333	14,16129	-2,25150	,028091
Odrzucenie roli gospodyni domowej	10,86667	12,83871	-2,37215	,020965
Zrównanie dziecka w prawach	15,80000	12,06452	5,02707	,000005
Rozwijanie aktywności	16,50000	12,16129	4,48524	,000034
Unikanie łączności z dzieckiem	10,53333	12,35484	-2,50776	,014921
Zaniedbywanie męża	13,23333	14,22581	-1,48315	,143358 n.i.
Tłumienie zainteresowań seksualnych u dzieci	11,93333	11,80645	,17577	,861074 n.i.
Supremacja matki w domu	10,93333	12,00000	-1,37941	,172974 n.i.
Nadmierna ingerencja w życie dziecka	13,53333	15,32258	-1,96970	,053573 n.i.
Oparcie stosunków między rodzicami a dziećmi na koleżeństwie i przyjaźni	18,03333	14,09677	5,00851	,000005
Przyspieszanie rozwoju	10,86667	11,12903	-,39297	,695755 n.i.
Uzależnianie swobody matki od warunków rodzinnych	14,90000	16,12903	-1,96978	,053564 n.i.

X - średnia w danej grupie, T - test istotności różnic między grupami, p.i. - poziom istotności, n.i. - nieistotny statystycznie.

Matki dzieci dobrze przystosowanych opowiadają się więc za demokratycznymi wzajemnymi stosunkami społecznymi i uczuciowymi. Dają dzieciom dużo swobody w wyrażaniu swoich poglądów i ocen na temat życia w rodzinie i przy podejmowaniu ważnych decyzji rodzinnych biorą pod uwagę „zdanie dziecka”. Kładą także nacisk na umiejętne rozbudzanie w dziecku uczuć rodzicielskich, tworzenie dobrego klimatu wzajemnych stosunków. Podkreślają też wyraźnie, że rozwój osobowości dziecka, jego szczęście zależą w dużym stopniu od zainteresowania

sowania rodziców życiem i pracą dziecka, jego aktualnymi potrzebami oraz pragnieniami i celami. Matki są też zdania, że dzieci należy wciągać do prac domowych, „ale nie ciężkich”, co sprawia, że dzieci stają się „bardziej związane z rodzicami” oraz „łatwiej zwracają się ze swoich kłopotów”. Zachęcają dzieci do podejmowania nowych działań, osiągnięcia sukcesów, pobudzania do aktywnej pracy i rozwijania zainteresowań oraz nie pozwalają na marnowanie cennego czasu.

Natomiast matki dzieci z trudnościami w przystosowaniu odznaczały się większym nasileniem (wyższe średnie) takich postaw jak: wychowanie w zależności, ograniczanie swobody dziecka, ograniczanie wpływów zewnętrznych dziecka, obawa przed skrzywdzeniem dziecka, tłumienie agresji u dziecka, unikanie łączności z dzieckiem, umniejszanie roli matki, skłonność do samoudręczenia, odrzucenie roli gospodyni domowej. Takie postawy matek na podstawie literatury psychologicznej można zaliczyć do niekorzystnych postaw wychowawczych.

Matki dzieci z trudnościami w przystosowaniu pragną kontrolować rozwój psychiczny i fizyczny swoich dzieci. Według nich szczególną kontrolą należy otoczyć małe dzieci oraz dzieci dorastające, które należy chronić przed zbyt ciężkimi pracami, i postępować tak, aby nie znalazły się w trudnych sytuacjach. Matki uważają również, że dzieci „nie powinny uczyć się poza domem rzeczy, które są sprzeczne z poglądami rodziców”. Postawa ograniczenia wpływów zewnętrznych wskazuje na to, że chodzi tu także o to, by dziecko nie słyszało krytycznych uwag – ze strony innych członków rodziny – na temat swojej matki i nie powinno „kwestionować sposobu myślenia rodziców”. Chęć ograniczenia swobody dziecka wskazuje również na potrzebę „tępienia rodzącej się złośliwości u dzieci”, łamania woli oraz „uczenia dzieci bać się dorosłych”. Oprócz tego matki uważają, że wychowywanie dzieci to „trudna praca nerwów”, powodująca wiele sytuacji stresowych, wewnętrznego niepokoju i napięcia nerwowego, często doprowadzająca do olbrzymiego zmęczenia. Matki czują się udręczone i dają do zrozumienia, że nie wytrzymają dłużej w tej sytuacji. Mają poczucie, że „powinny poświęcić swoje szczęście dla szczęścia dziecka”. Jednocześnie czują się niedoceniane przez dzieci, brakuje im ich wdzięczności za „trud poniesiony dla nich”. Zachodzi tu też pewna pozorną sprzeczność: z jednej strony matki uważają, że najważniejszym miejscem dla kobiety jest jej dom i rodzina, a z drugiej strony czują się w takiej sytuacji „związane”, nieszczęśliwe, „cierpią z powodu zamknięcia w domu” i braku wolnego czasu dla siebie.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 2 nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w postawach ojców pomiędzy dziećmi dobrze i źle przystosowanymi.

Tab. 2. Różnice w postawach ojców między dziećmi dobrze przystosowanymi (DP) i dziećmi z trudnościami w przystosowaniu (TP)

Fathers' attitudes in the two groups of children: those well adapted (DP) and those having difficulties with adaptation (TP)

Nazwa postawy	DP	TP	T	p.i.
Zachęcanie do wypowiedziania	33,06667	41,87097	-1,38526	,171187
Wychowanie w zależności	29,70000	39,80645	-1,52044	,133741
Odizolowanie się od dziecka	28,56667	37,41935	-1,28859	,202572
Łamanie woli dziecka	26,26667	37,16129	-1,57327	,121003
Surowość w karaniu	24,63333	35,19355	-1,48500	,142866
Wprowadzenie dziecka w błąd (oklamywanie)	27,80000	37,29032	-1,37922	,173033
Konflikty rodzinne	29,26667	38,38710	-1,35056	,181994
Równość praw	29,33333	39,61290	-1,55112	,126221
Łagodność w karaniu	28,13333	37,54839	-1,37648	,173873
Wymaganie aktywności (działania)	27,16667	38,93548	-1,73583	,087814
Wyrażanie uczuć	32,73333	41,90323	-1,43924	,155367
Nieodpowiedzialność (lekkomyślność)	23,56667	34,00000	-1,42485	,159468
Tłumienie agresji (powstrzymywanie) u dziecka	30,40000	39,77419	-1,41943	,161037
Ubóstwianie rodziców przez dziecko	29,56667	40,25806	-1,60200	,114496
Ograniczanie od wpływów zewnętrznych	27,00000	38,03226	-1,61565	,111505
Irytacja (drażliwość)	24,76667	35,93548	-1,55868	,124420
Surowość w wychowaniu	23,13333	34,80645	-1,61460	,111733
Tłumienie seksualnych zainteresowań	23,93333	35,00000	-1,54956	,126595
Przewaga (dominacja) współmałżonka	22,80000	33,22581	-1,42028	,160789
Koleżeństwo (braterstwo)	32,40000	42,58065	-1,61041	,112647
Brak szacunku (uwagi) ze strony żony	25,66667	36,09677	-1,46908	,147125
Unikanie wyrażania uczuć	24,43333	35,51613	-1,55840	,124487
Unikanie rozmów (porozumiewania)	22,30000	33,16129	-1,47495	,145541
Autonomia dziecka	29,60000	39,41935	-1,48133	,143841
Wymaganie osiągnięć (czynów bohater-skich)	29,60000	39,67742	-1,51989	,133880
Narzekanie na dominację żony	24,20000	35,54839	-1,58741	,117766
Tłumienie efektów	26,60000	37,67742	-1,61327	,112022
Zmiana ustosunkowania się	29,76667	39,32258	-1,43446	,156719
Zmuszanie do zależności	29,43333	39,41935	-1,50210	,138404
Ustosunkowanie się do przeszłości	27,86667	38,09677	-1,50066	,138775

X - średnia w danej grupie, T - test istotności różnic między grupami, p.i. - poziom istotności; wszystkie współczynniki w tabeli są nieistotne statystycznie.

RÓŻNICE W POZIOMIE DOJRZAŁOŚCI SPOŁECZNEJ

Jak wynika z przedstawionych w tabeli 3 danych, istnieją istotne statystycznie różnice w poziomie dojrzałości społecznej mierzonej Skalą Dojrzałości Społecznej E. Dolla między porównywanymi grupami. Dzieci dobrze przystosowane są bardziej dojrzałe społecznie ($X=107,03$) niż dzieci z trudnościami w przystosowaniu społecznym ($X=98,19$).

Tab. 3. Różnice w poziomie dojrzałości społecznej w porównywanych grupach
Differences in the level of social maturity in the compared groups

Poziom dojrzałości społecznej	Dzieci dobrze przystosowane – X	Dzieci z trudnościami w przystosowaniu – X	T	p.i.
Iloraz dojrzałości społecznej	107,03	98,19	6,49	0,0000

X – średnia w danej grupie, T – test istotności różnic między grupami, p.i. – poziom istotności.

Dzieci przystosowane społecznie są zatem bardziej zaradne zarówno w zakresie podstawowych czynności samoobsługowych jak jedzenie, ubieranie się i lokomocja oraz posiadają lepiej rozwinięte umiejętności zajęcia się zabawą i pracą, umiejętności porozumiewania się, samodzielności i uspołecznienia.

RÓŻNICE W POZIOMIE REAKTYWNOŚCI

Wyniki badań Skalą Oceny Reaktywności ucznia (SOR 2) (tab. 4) wskazują na to, że porównywane grupy dzieci różnią się statystycznie pod względem poziomu reaktywności. Dzieci dobrze przystosowane społecznie charakteryzują się niższym poziomem reaktywności niż dzieci z trudnościami w przystosowaniu. Wykazują się zatem większą aktywnością i odpornością na bodźce silne, długotrwałe czy szybko zmieniające się. Są również mniej wrażliwe, a bardziej wydolne niż ich rówieśnicy mający kłopoty z przystosowaniem społecznym.

Tab. 4. Różnice w poziomie reaktywności mierzonej techniką SOR 2 pomiędzy dziećmi dobrze przystosowanymi i dziećmi z trudnościami w przystosowaniu
Differences in the level of reactivity measured with SOR 2 technique between the two groups of children

	Dzieci dobrze przystosowane – X	Dzieci z trudnościami w przystosowaniu – X	T	p.i.
Poziom reaktywności	42,43	26,58	6,05	0,0000

X – średnia w danej grupie, T – test istotności różnic między grupami, p.i. – poziom istotności.

Można więc wnioskować, że wymienione tu cechy temperamentalne sprzyjają dobremu przystosowaniu się dziecka do wymogów i warunków szkolnych oraz pozaszkolnych.

RÓŻNICE POD WZGLĘDEM ZAJMOWANEJ POZYCJI SPOŁECZNEJ (POPULARNOŚCI) W KLASIE

Wyniki badań przedstawione w tabeli 5 wskazują na to, że porównywane grupy badanych dzieci różnią się istotnie statystycznie pod względem takich wskaźników atrakcyjności społecznej, jak nastawienie propulsywne i repulsywne.

Tab. 5. Różnice w poziomie atrakcyjności społecznej pomiędzy porównywanymi grupami
Differences in the level of social attraction between the compared groups

	Dzieci dobrze przystosowane – X	Dzieci z trudnościami w przystosowaniu – X	T	p.i.
Aktywność	0,24	0,22	1,55	0,1271 n.i.
Bierność	0,101	0,103	-0,23	0,8211 n.i.
Nastawienie propulsywne	0,18	0,14	3,30	0,0016
Nastawienie repulsywne	0,06	0,09	-2,09	0,0401

X – średnia w danej grupie, T – test istotności różnic między grupami, p.i. – poziom istotności, n.i. – nieistotny statystycznie

Zaobserwowane różnice polegają na tym, że grupa dzieci dobrze przystosowanych społecznie uzyskała wyższy średni współczynnik nastawienia propulsywnego i niższy współczynnik nastawienia repulsywnego od grupy dzieci z trudnościami w przystosowaniu.

Fakty te świadczą o tym, że dzieci dobrze przystosowane społecznie zajmują wyższą pozycję w swoich klasach, jeśli chodzi o atrakcyjność społeczną (bycie lubianym) i pozytywne postawy społeczne (postawę „ku ludziom”), niż ich rówieśnicy z grupy przejawiający trudności przystosowawcze.

Natomiast ci ostatni uzyskali wyższe wyniki we współczynniku „nastawienie repulsywne” (więcej wyborów negatywnych), co świadczy o niższej pozycji społecznej zajmowanej w swoich klasach i negatywnych postawach społecznych – wrogości wobec ludzi.

PODSUMOWANIE

Celem niniejszej pracy było określenie różnic pomiędzy dziećmi dobrze przystosowanymi i dziećmi z trudnościami w przystosowaniu. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na to, że takie różnice istnieją w zakresie badanych zmiennych – z wyjątkiem postaw rodzicielskich ojców.

Matki dzieci dobrze przystosowanych społecznie prezentowały prawidłowe postawy wychowawcze, takie jak: zachęcanie dziecka do wypowiedzania się, zrównanie dziecka w prawach, oparcie stosunków między rodzicami a dziećmi na koleżeństwie i przyjaźni oraz rozwijanie aktywności.

Natomiast matki dzieci z trudnościami w przystosowaniu preferowały w wychowaniu postawy niekorzystne z wychowawczego punktu widzenia, takie jak: nadmierna ochrona (ograniczanie swobody dziecka, ograniczanie wpływów zewnętrznych, obawa przed skrzywdzeniem dziecka), unikanie kontaktu i łączności z dzieckiem, wychowywanie w zależności oraz tłumienie agresji u dziecka. Matki dzieci mających trudności przystosowawcze nie są zadowolone ze swojej

aktualnej sytuacji (czują się udręczone, niedoceniane w roli matki i nie akceptują siebie w roli gospodyni domowej).

Dzieci dobrze przystosowane są bardziej dojrzałe społecznie oraz charakteryzują się niższym poziomem reaktywności, czyli wykazują się większą aktywnością i odpornością (są mniej wrażliwe, a bardziej wydolne) niż ich rówieśnicy mający kłopoty z przystosowaniem społecznym.

Porównywane grupy badanych dzieci różnią się także pod względem propulsywności–repulsywności nastawień wobec innych ludzi. Dzieci dobrze przystosowane społecznie zajmują wyższą pozycję społeczną w swoich klasach niż ich rówieśnicy przejawiający trudności przystosowawcze oraz prezentują pozytywne postawy społeczne (postawy „ku ludziom”).

Wnioski te mogą posłużyć do tworzenia skutecznych programów i działań edukacyjnych, profilaktycznych i terapeutycznych, mających na celu przygotowanie zarówno rodziców, jak i specjalistów do kształtowania właściwych postaw społecznych dzieci i skutecznego przeciwdziałania trudnościom w tym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

- Cummings E. M., Braungart-Rieker J. M., & Du Rocher Schudlich T. (2003). *Emotional and personality development*. In: R. M. Lerner, M. A. Easterbrooks, & J. Mistry (Eds.), *Comprehensive handbook of psychology: Vol. 6., Developmental Psychology*. New York: Wiley.
- Jackowska E. (1980). *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dzieci w młodszym wieku szkolnym*. Warszawa: WSiP.
- Jaworowska A. (1986). *Rodzina a przystosowanie społeczne dziecka*. W: *Materiały do nauczania psychologii*. Seria II, tom II. Warszawa: PWN.
- Kalil A. & DeLeire T. (2004). *Family Investments in Children: Resources and Parenting behaviors that Promote Success*. Mahwah NJ: Erlbaum.
- Kopaliński W. (2003). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wyd. Muza.
- Lubowiecka J. (2000). *Przystosowanie psychospołeczne dzieci do przedszkola*. Warszawa: WSiP.
- Markowska B., Szafranec H. (1980). *Podręcznik do „Arkusza Zachowania się Ucznia”*. W: *Testy psychologiczne w poradnictwie wychowawczo-zawodowym*. Warszawa: PWN.
- Nowy słownik języka polskiego*. (2003). Warszawa: PWN.
- Merrell K. W. (1999). *Behavioral, Social, and Emotional Assessment of Children and Adolescents*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Merrell K. W. & Walker, H. M. (2004). Deconstructing a definition: Emotionally disturbed versus socially maladjusted, and moving the EBD field forward. *Psychology in the Schools*, 41, 899.
- Piaget J., Inhelder B. (1993). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Siedmioróg.
- Pospiszyl K. (1988). *Źródła trwałości rodziny oraz ich negatywne konsekwencje w czasach współczesnych*. Lublin: UMCS.
- Pytka L., Zacharuk T. (1995). *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*. Siedlce: WSRP.
- Rembowski J. (1986). *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa: WSiP.
- Satir V. (2000). *Rodzina. Tu powstaje człowiek*. Gdańsk: GWP.
- Strelau J. (1998). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: PWN.
- Tyszka Z. (2003). *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: UAM.
- Ziemska M. (1986). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN.
- Ziemska M. (red.) (2001). *Rodzina współczesna*. Warszawa: UW.

SUMMARY

Nowadays the problem of social adaptation acquires special significance, because the man is forced to permanently adapt to the environment, which is subject to constant various transformations. This also pertains to children who are subject to multivarious influence in order to be best adapted to the requirements of the environment they live in.

The aim of the present paper was to find out differences between well adapted children and those having difficulties with adaptation. The outcome of the research proves that such differences exist in the range of the studied variables, such as: mother's educational attitude, social maturity, social attraction and reactivity. However, no differences were found between the compared groups as regards father's attitudes.